

ורחמיו על כל מעשיו

טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו: (תהלים קמה ט).¹

בראשית רבה לג א-ב-ג – ורחמיו על כל מעשיו

סימן א: "ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה וגו' " (בראשית ח א),² וכתב: "צדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה אדם ובהמה תושיע ה' " (תהלים לו ז) ... רבי יהודה בר סימון פרש את המקרא בנח. אמר הקב"ה: צדקה שעשיתי עם נח בתיבה לא עשיתי עמו אלא עם הררי אל ...³ "משפטיך תהום רבה" - יסורין שהבאתי על דורו לא הבאתי עליהן אלא מתהום רבה ...⁴ וכשזכרתי לו, לא לו לבדו הזכרתי אלא לו ולכל שיש עמו בתיבה, זהו שכתוב: "ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה אשר אתו בתיבה וגו' ".⁵

סימן ג: "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו", אמר ר' לוי: טוב ה' לכל ורחמיו על הכל שהוא מעשיו.⁶ אמר ר' שמואל בן נחמן: טוב ה' לכל ורחמיו על הכל, שכן מידותיו, הוא מרחם.⁷ רבי יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר: טוב ה' לכל ומרחמיו הוא נותן לבריותיו ...⁸

רבנו היה יושב ועמל בתורה לפני בית הכנסת של הבבליים בציפורי.⁹ עבר עגל אחד להישחט והתחיל גועה כאומר: "הצילני". אמר לו: ומה אני יכול לעשות לך? לכך נוצרת! וחשש רבי את שניו שלוש עשרה שנה.¹⁰ אמר ר' יוסי: כל אותן שלוש עשרה שנה שהיה רבי חושש את שניו לא הפילה עוברת בארץ ישראל ולא נצטער היולדות. לאחר ימים עבר שרץ אחד לפני בתו ובקשה להורגו. אמר לה: בתי, הניחי לו, שכתוב: "ורחמיו על כל מעשיו".¹¹

דבר אחר: "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו", "ויזכור אלהים את נח וגו' ". אמר ר' שמואל בר נחמן: אוי להם לרשעים שהופכין מידת רחמים למידת הדין ... כתב: "וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ" (בראשית ו ה), "וינחם

¹ פסוק זה אנו אומרים פעמיים-שלוש בכל יום תחת הכותרת: "אשרי יושבי ביתך". הפסוק "אשרי יושבי ביתך" עצמו לקוח מתהלים פרק פד וממנו לומדים חז"ל שצריך אדם לשהות שעה קלה קודם שיתפלל (ברכות לב ע"ב). ובאמת, כותרת המזמור ממנה לקוח הפסוק שבחרנו לדון בו הפעם היא: "תהילה לדוד" שהיא פתיחה ייחודית בספר תהלים. מזמור קמה בנוי על אותיות אל"ף ב"ת, להוציא האות נ"ן, והפסוק שלנו הוא האות ט"ת ומתחיל ב"טוב" (ראו פסחים ב ע"א על התחלה וסיום בטוב). הקשר של הנושא / הפסוק מתהלים לפרשת השבוע נראה מתבקש לעניין החזרה לחיים לאחר המבול (לצד השאלה הקשה היכן היו רחמיו של הקב"ה כאשר הביא את המבול על העולם) ויובהר בהמשך.

² ככה נפתח פרק ח בפרשתנו המתאר את קץ המבול והחזרה ההדרגתית של העולם לחיים. ראו דברינו [צא מן התיבה](#) בפרשה זו שם סקרנו את האירועים ולוחות הזמנים של סיפור התיבה מרגע כניסת נח לתיבה ועד צאתו ממנה.

³ שהתיבה נחה על הרי אררט. אפשר שיש לקרוא "בהרי אררט" כמשקל נגד ל"מתהום רבה" - הצדקה היינו ההצלה לא הייתה עם הרי אררט, אלא עם נח בהרי אררט, אך הלשון: "לא עשיתי עמו אלא עם הררי אל" מורה אולי אחרת.

⁴ שמשם החל המבול במקביל לארובות השמים מלמעלה. ראו בראשית ז יא: " ... ביום הזה נבקעו כל מעינות תהום רבה וארבת השמים נפתחו".

⁵ ובסימן ב הסמך עוד דרשה על "ויזכור אלהים את נח", על בסיס הפסוק בקהלת ט יד: "עיר קטנה ואנשים בה מעט ובא אליה מלך גדול. עיר קטנה - זה העולם, ואנשים בה מעט - זה דור המבול, ובא אליה מלך גדול וסבב אותה - זה הקב"ה ... ומצא בה איש מסכן וחכם - זה נח, ומילט את העיר בחכמתו - ויעל עולות במזבח, ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא - אמר הקב"ה: אם אין אתם זוכרים אותו, אני זוכר אותו, שנאמר: ויזכור אלהים את נח". המלך הגדול שבנה מצור סביב העולם הוא הקב"ה וכעת הוא נזכר באיש המסכן והחיה והבהמה ששרדו את ההרס הגדול. ראו דברינו [סיפורי התיבה](#) בפרשה זו.

⁶ הרבה "ויאמר" יש לנו בפרק א של בראשית כמאמר חז"ל: "בעשרה מאמרות נברא העולם". אבל יש גם 12 עש"ה בפרקים א ו-ב.

⁷ ראו הנוסח במקבילה בילקוט שמעוני תהלים רמז תתפח פרק קמה: "א"ר שמואל בר נחמני על כל שהוא מדותיו מרחם".

⁸ כאן מתגלגל המדרש לסיפור על 'אדם פלוני' וגרושתו שחש וריחם עליה כשראה שהיא חסרת כל ונתן לה צדקה ובזכותו ירדו גשמים. ראו סיפור גם במדרש ויקרא רבה לד יד והובא בדברינו [מצוות צדקה](#) בפרשת בהר. דלגנו על סיפור זה על מנת לקצר ועל מנת לקרוא את שלושה הסימנים הראשונים של בראשית רבה פרשה לג ברצף ולחבר בין "ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה" והפסוק שבחרנו לדרוש עליו: "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו" (ובעצם יש כאן שלישייה אם נחבר גם את הפסוק לעיל מתהלים לו: [אדם ובהמה תושיע ה'](#) שעליו כבר זכינו לדון בנפרד).

⁹ הרי לנו בדרך אגב עדות על קהילות 'בבליות' בארץ ישראל, כולל בעירו של רבי יהודה הנשיא (שמשפחתו באה מבבל - הלל). ראו גם שבת לה ע"ב בענייני תקיעות לכניסת השבת, התנהגותם בבית המקדש (יומא פרק ו משנה ד), כתובות ו ע"ב, מנחות צט ע"ב.

¹⁰ מן הסתם לא באמת דיבר ר' יהודה הנשיא עם העגל והמשפט רק עלה במחשבתו. וגם על כך נענש.

¹¹ והמדרש ממשיך שם בסיפורים נוספים על ענוותנותו של רבי יהודה הנשיא, כולל וידידיו האישי: "כל מה שיאמר לי אדם אני עושה חוץ ממה שעשו בני בתירה לזקני (הוא הלל הזקן) שירדו מגדולתם והעלו אותו". ראו הסיפור על הלל ובני בתירה בגמרא פסחים סו ע"א והמקבילה בירושלמי פסחים פרק שישי, מובא בדברינו [בני בתירה](#) בפסח. כל הקטע הזה בבראשית רבה (וההמשך שדלגנו) מקורו בירושלמי כלאיים ט ג וכתובות יב ג ויכול למדנו הרבה על אישיותו של רבי יהודה הנשיא והתנהלותו חצרו. ובאשר לסיפור לעיל על העגל והחולדות, מתי מרחמים על בעלי חיים ומתי לא (בפרשתנו הרי הותר לאכול בשר), כבר דנו רבים וטובים. ראו למשל מאמר של הרב מרדכי הוכמן [העגל והחולדות של רבי](#) באתר ישיבה. (על החולדות ראו להלן)

ה' כי עשה את האדם" (שם שם ו), "ויאמר ה' אמחה את האדם" (שם שם ז). אשריהם הצדיקים שהם הופכים מידת הדין למידת רחמים " ... "וישמע אלהים את נאקתם ויזכור אלהים את בריתו" (שמות ב כד), "ויזכור אלהים את רחל" (בראשית ל כב), "ויזכור אלהים את נח".¹²

מסכת בבא מציעא דף פה עמוד א – התיקון של רבי¹³

אותו העגל שהיו מוליכים אותו לשחיטה, הלך העגל ותלה את ראשו בכנף בגדו של רבי ובכה. אמר לו: לך, לך, נוצרת. אמרו: ¹⁴הואיל ולא ריחם – יבואו עליו ייסורים. ועל ידי מעשה הלכו – יום אחד הייתה שפחתו של רבי מטאטאה את הבית. היו שם בני חולדה והייתה מטאטאה אותם. אמר לה: הניחי אותם, כתיב: "ורחמיו על כל מעשיו". אמרו: הואיל ומרחם – נרחם עליו.¹⁵

מדרש תנחומא פרשת נח סימן ו – רחמים על הבהמה כעל האדם

"ויזכור אלהים את נח" ... בנוהג שבעולם המלך מכבד אוהבו בכסף וזהב ובגדים ומעֲשֵׂרוֹ, נכנס לספינה עומד עליו סער גדול מאבד את נפשו וממונו לפי שאין יכול המלך לשמרו מן הים ומן הלסטיין ... אדם נכנס בספינה עמד עליו סער אם יש עמו בהמה וכלים מזרקן לים ומקיימין את האדם שאין מרחמין על הבהמה וכלים כשם שמרחמין על האדם, אבל הקב"ה כשם שרחמיו על האדם כך רחמיו על הבהמה שנאמר: "ורחמיו על כל מעשיו" (תהלים קמה), וכן הוא אומר: "ויזכור אלהים את נח".¹⁶

פסיקתא רבתי הוספה א פסקא א שור או כשב – שבעת ימים תחת אמו

דבר אחר: "שור או כשב או עז כי יולד" (ויקרא כב כז). זהו שאומר הכתוב: "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו" (תהלים קמה ט) א"ר יהושע הכהן ברי' נחמיה: ראית מימך שירדו גשמים על שדהו של פלוני שהוא צדיק ועל שדהו של פלוני שהוא רשע לאו? אלא זרחה השמש על ישראל שהם צדיקים ועל רשעים לאו? - מזריח ה' השמש על ישראל ועל האומות, הוי: "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו גוי".¹⁷

¹² ואנו נוסף את הפסוק "ויזכור אלהים את אברהם" (בראשית יט כט), הרביעי שבתורה, אחרי הפיכת סדום (פסוק שלא זכה להיכלל בפסוקי [הזכרונות](#) בראש השנה). לעניינינו, אחרי כל הסיפורים היפים הנ"ל חוזר המדרש לחיבור של "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו" עם זכירת נח. דרשתו של ר' שמואל בר נחמן מציפה את הפרדוקס לכאורה של שימוש בשם הווייה ושל אלוהות בפרשת המבול. בפסוקים שבסוף פרשת בראשית המציינים את רעת האדם, אכזבת הקב"ה מהתנהגות העולם שברא (בני האדם בפרט) ורצונו להביא מבול על העולם, נזכר שם הווי"ה, שהוא עפ"י חז"ל מידת הרחמים, מנגד, בסוף המבול ובשיקום העולם מצוי לרוב השימוש בשם אלהים שהוא מידת הדין. הכיצד? תשובתו של ר' שמואל בר נחמן היא בבחינת: היא הנותנת. ראו מה עשו הרשעים שהפכו את מידת הרחמים לעשיית הדין; ומנגד, כוחם של הצדיקים שאדברא, הופכים את מידת הדין לעולם של רחמים. ואנו נחזור לנושא שלנו ונפליג מעבר לפרשת השבוע לתור אחרי דרשות ופירושים נוספים לפסוק: "ורחמיו על כל מעשיו".

¹³ סיפור רבי והעגל ובתו של רבי והשרץ, מצוי גם בתלמוד הבבלי עם מספר הבדלים מעניינים בהשוואה לגרסה בבראשית רבה ובירושלמי. הנוסח שלהלן הוא תרגום הגמרא לעברית בסיוע פירוש שטיינזלץ אך באחריותנו. מומלץ לעיין במקור.

¹⁴ "אמר" – הקספ"ר בדומה למקהלה בספרות היוונית, או אולי אמרו "מן השמים".

¹⁵ ראו שם ההשוואה של ייסורי רבי יהודה הנשיא עם ייסורי ר' אלעזר בנו של ר' שמעון בר יוחאי, ביניהם היו יחסי אהבה וקנאה, שייסורי ר' אלעזר: "מאהבה באו ומאהבה הלכו" ואילו ייסוריו של רבי שצעקותיו על כאביו הגיעו עד יורדי הים: "על ידי מעשה באו ועל ידי מעשה הלכו". בסיפור המעשה כאן מודגש בכיו של העגל שהניח או חנק את ראשו בכנף בגדו של רבי – עד כדי כך התקרב העגל לרבי - ורבי לא ריחם עליו! אך המעשה השני כיפר על המעשה הראשון ומידה כנגד מידה. רחמי רבי על השרצים (החולדות) שבבית הם שגאלו אותו מייסוריו ולא הנחת ידו של רבי חייא על שיניו של רבי, כמסופר בבראשית רבה בהמשך המדרש שהבאנו למעלה. (יש גם הבדל בין הבבלי לירושלמי (ובראשית רבה) ממה בדיוק סבל רבי. עפ"י הירושלמי ובראשית רבה – מכאב שיניים. עפ"י הבבלי רבי סבל מחולי פנימי באגן הבטן, ראו בגמרא בבא מציעא שם). ואפרופו השרצים שהזכרנו, ראו שירת השרצים באוצר מדרשים (אייזנשטיין) ערך שירה: "שיר לשרצים ... צפרדע מה היא אומרת: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. נחש מה הוא אומר: סומך ה' לכל הנופלים וזוקף לכל הכפופים. עקרב מה הוא אומר: טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו. חולדה מה היא אומרת: כל הנשמה תהלל יה הללויה וכו'". הפסוק שלנו מפי העקרב דווקא! ראו במדבר רבה יח כב, קהלת רבה ה ד, תנחומא חוקת יא על שליחויות בעלי החיים המזיקים (שהיו שכיחים בארץ ישראל) ובהם מעשה בעקרב וצפרדע.

¹⁶ גם מדרש זה מקשר את "ורחמיו על כל מעשיו" עם פרשתנו, עם הפסוק הפותח את פרק ח בפרשה שיש לקרוא אותו במלואו "וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת נֹחַ וְאֶת כָּל הַחַיָּה וְאֶת כָּל הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אִתּוֹ בַּתְּבֵה וכו'" ולא בקיצור המובא בגוף המדרש (מן הסתם בשל חיסכון במקום). הדגש הוא על זכירת החיה והבהמה לצד זכירת האדם. בכך אנחנו מתקשרים למוטיב קרוב למוטיב שלנו והוא תשועת הבהמה והחיה לצד האדם, לעיתים גם לפניו. מקור מרכזי לכך הוא הפסוק החותם את ספר יונה: "וַאֲנִי לֹא אָחֹס עַל יְנִינָה הָעִיר הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר יֵשׁ בָּהּ הַרְבֵּה מִשָּׂתִים עֶשְׂרֵה רְבּוֹ אָדָם אֲשֶׁר לֹא יָדַע בֵּין יְמִינוֹ לְשִׁמְאָלוֹ וּבְהֵמָה רַבָּה". ראו שוב גם בדרינו [אדם ובהמה תושיע ה'](#) בפרשה זו. אך דא עקא, מאליה חוזרת ונשאלת השאלה: מדוע הרחמים והזכירה היו רק כעת לאחר ההרס הטוטלי של העולם ולא ערב המבול למנוע את המבול, מדוע לכתחילה בנה המלך הגדול מצור סביב העולם שברא (הערה 5 לעיל). זו שאלה נכבדה שבמקצת דנו בה בדרינו [אם אדם חטא בהמה במה חטאה](#) גם הם בפרשה זו ויש להוסיף ולדון בנושא נכבד זה בהזדמנות.

¹⁷ ראו פירוש אבן עזרא על הפסוק בתהלים קמה ט: "טוב ה' לכל - כל מלך לא יתכן להיותו טוב רק לאנשים מעט והשם לבדו טוב לכל. גם המלך לא יתכן לרחם רק על עבדיו הנאהבים והשם לבדו רחמיו על כל מעשיו". מקורות אלה מציגים גישה שניתן לכוונתה 'אוניברסלית' עליה נרחיב להלן - "רחמיו על כל מעשיו" במובן הרחב של "מעשיו" וכפשוטו של פסוק. ובדומה לתשובתו של ר' יוחנן בן זכאי לאותו גוי ששאל מתי אנו ואתם אתם שמחים והתשובה: "ביום ירדת גשמים" (דברים רבה ז ז), אבל לכאורה בסתירה

ורבנין אמרין: אדם רע לעבדיו וטוב לבהמתו, רע לבהמתו וטוב לעבדיו.¹⁸ אבל הקב"ה, כשם שרחמיו על האדם כן רחמיו על הבהמה.¹⁹ על האדם נאמר: "וביום השמיני ימול בשר ערלתו" (ויקרא יב ג) ובבהמה: "מיום השמיני והלאה ירצה לקרבן וגוי" (ויקרא כב כז) – "שור או כשב או עז כי יולד והיה שבעת ימים תחת אמו".²⁰

ספרי במדבר פסקא קלג פרשת פינחס – הנימוק של בנות צלפחד

"ותקרבנה בנות צלפחד", כיון ששמעו בנות צלפחד שהארץ מתחלקת לשבטים לזכרים ולא לנקבות, נתקבצו כולן זו על זו ליטול עצה. אמרו: לא כרחמי בשר ודם רחמי המקום. בשר ודם רחמיו על הזכרים יותר מן הנקבות. אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן, אלא רחמיו על הזכרים ועל הנקבות רחמיו על הכל, שנאמר: "נותן לחם לכל בשר וגוי" (תהלים קלו כה), "נותן לבהמה לחמה וגוי" (שם קמז ט), ואומר: "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו" (שם קמה ט).²¹

מדרש תנחומא פרשת נצבים סימן ב (מהדורת בובר סימן ה) – רחמים של שויון

"ראשיכם שבטיכם - אף על פי שמנתי לכם ראשים זקנים ושוטרים כולכם שוין לפני, שנאמר: "וכל איש ישראל... ולא גדולים שבכם בלבד אלא אפילו "טפכם נשיכם וגרך", לכך נאמר: "כל איש ישראל". לפי שבשר ודם מרחם על הזכרים יותר מהנקבות והקב"ה אינו כן, כי רחמיו על כל מעשיו, על הזכרים ועל הנקבות ועל הצדיקים ועל הרשעים, שנאמר: "מחוטב עציך עד שואב מימך".²²

לפסוק בעמס ד ז: "והמטרתני על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמתיר חלקה אחת תמטיר וחלקה אשר לא תמטיר עליה תיבש". ובחזרה לגוף דרשת פסיקתא רבתי: האם דרשה זו חולקת על מאמר הגמרא בברכות שאין לעשות את מידותיו של הקב"ה רחמים ושכל המצוות אינן אלא גזירות (ברכות לג ע"ב)?

¹⁸ יש אדם כזה ויש אדם כזה, אבל אין מי שחס הן על עבדיו והן על בהמתו – זו תכונתו הבלבדית של הקב"ה. וזו גם מהות השבת בה האדם מצווה על מנוחת עבדו ובהמתו (שמות כ' דברים ה' יד). ואת האפשרות הרביעית של אדם שלא חס על שניהם, לא טרח הדרשן להזכיר. ודרשה זו היא עוגן חשוב לחכמי מחשבת ישראל הדורשים את טעמי המצוות.

¹⁹ ראו חזקוני דברים כב' על המצווה לא תחרוש בשור ובחמור: "רחמיו של הקב"ה על כל מעשיו ואין כח החמור ככח השור".
²⁰ מה שהיה נכון בשעת הריצוי ושיקום העולם לאחר המבול, נכון גם בחיי יום-יום. ראו אוצר מדרשים (אייזנשטיין) ערך יונה על יונה הנביא שנשלח לנינוח: "ויהי דבר ה' אל יונה בן אמיתי לאמר קום לך אל נינוח. יתברך וישתבח שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה שרחמיו מרובים על כל מעשיו, שבשעה ששגר יונה אל נינוח להתנבאות עליה לא נזדמן לו אלא במדת רחמים וכו'". ובנינוה כידוע היו רחמי הקב"ה על הבהמה כמו על האדם כפי שמסתיים הספר: "ואני לא אחוס על נינוח העיר הגדולה אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבא אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו ובהמה רבה". וזו הייתה גם מטרות מופת הקיקיון, כפירוש רד"ק יונה ד' ו: "ועשה עמו אות זה להשכילו בגזרת ה' וכי רחמיו על כל מעשיו". ראו דברינו [אנשי נינוח](#) ביום הכיפורים (וראו גם הקשר המעניין בין ממלכת אשור והעיר נינוח ודור הפלגה המסופר בפרשתנו, מדרש ילמדנו ומדרש אגדה בובר בראשית נח י' יא, המובאים בדברינו [אברהם ודור הפלגה ואנשי נינוח](#) כ"ל). וכבר הרחבנו לדון בנושא רחמי הקב"ה על עולם החי בדברינו [כי יקרא קן ציפור לפניך](#) בפרשת כי תצא וכן [אותו ואת בנו](#) בפרשת אמור – מדרשים שאינם מהססים לעשות את גזרותיו של הקב"ה ומידותיו רחמים, בניגוד לדברי הגמרא בברכות לג ע"ב. (ראו גם דברינו [על מידות גזרות וטעמי המצוות](#) בפרשת כי תצא).

²¹ מאדם, הטבע ועולם החי, ומהחברה האנושית הכללית, צדיקים ורשעים, אל עם ישראל פנימה. בעיניים של היום תהייה מי שתאמרנה מדוע צריכות הנשים (בנות צלפחד) לבוא בטיעון של רחמים לטענה צודקת (מן הדין)? התשובה היא שזו שפיטה מוטעית של תקופת המקרא בעיניים של ימינו. הטענה של "ורחמיו על כל מעשיו" איננה טענה נחותה. היא טענה בסיסית של קיום הבריאה עפ"י דין שמקורה בבריאת העולם בשיתוף של מידת הדין עם מידת הרחמים (בראשית רבה ח ד), בבריאת האדם הזוגית: "זכר ונקבה ברא אותם", ובשיקום העולם לאחר המבול. וכדרשת ר' שמואל בר נחמן בבראשית רבה לעיל על היפוך מידת הדין לרחמים. ראו שוב פירוש אבן עזרא על הפסוק בתהלים קמה ט: "טוב ה' לכל - כל מלך לא יתכן להיותו טוב רק לאנשים מעט והשם לבדו טוב לכל. גם המלך לא יתכן לרחם רק על עבדיו הנאהבים והשם לבדו רחמיו על כל מעשיו". וכל מעשיו וודאי כוללים את "עבדיו הנאהבים". לא בכדי נקרא הקב"ה רחמנא היינו המרחם. ובזוהר פרשת וישלח: "ברך רחמנא דיהיב אורייתא לישראל". ואיך נתנה תורה? "כה תאמר לבית יעקב ותגד לבני ישראל – בית יעקב אלו הנשים" (שמות רבה כח ב). את כל זה השכילו להבין ולדרוש בנות צלפחד להן הקדשנו את דברינו [בנות צלפחד](#) בפרשת פנחס. ומהן למד משה להשתמש בפסוק: "ורחמיו על מעשיו" כשהוא נפרד מבני ישראל ערב מותו. ראו אוצר מדרשים (אייזנשטיין) ערך משה: "באותה שעה בכו ישראל במרר ואמרו לו: משה רבנו, אם אתה פורש ממנו מה יהא עלינו? השיב להם: בני, כל אותן הימים היה הקב"ה עמכם, אף עכשיו הוא יהיה עמכם. שמא תאמרו כל אותן הנסים והנפלאות שנעשו לכם על ידי שבילי נעשו? לא עשה אלא בשביל רחמיו של הקב"ה, שנאמר: טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, כל מה שעשה בשביל כבודו עשה, אם תבטחו בו באמת הוא יעשה כל רצונכם". ובדורנו שזכה לנשים למדניות ניתן לומר על משקל "ורחמיו על כל מעשיו" – ותורתו בפי כל יצוריו.

²² והוא כולל שם גם כנענים שבאו להסתפח לעם ישראל בימי משה כפי שבאו הגבעונים בימי יהושע (וכבר קדם [הערב רב](#) שעלה עם בני ישראל ממצרים, דברינו בפרשת בשלח). ראו דברינו [הגבעונים](#) בפרשת נצבים. מדרש זה מחזיר אותנו לגישה 'האוניברסלית' שכבר ראינו במדרש פסיקתא רבתי ובפירוש אבן עזרא לעיל. "ורחמיו על כל מעשיו" - כפי שהיו עם חידוש החיים אחר המבול ואולי גם ברגע בריאת העולם. לגישה רחבה זו ניתן לצרף מדרשים נוספים כגון מדרש תנחומא פרשת נח סימן יג על כנען שקולל להיות עבד על מה שעשה לנח: "ואעפ"כ חזר הקב"ה ורחם עליו שרחמיו על כל מעשיו, אמר הקב"ה: הנה נא נמכר עצמו לעבדות יצא בעין שראה ובפה שהגיד בדין הוא שיצא לחרות בשן ובעין וכו'". ומכאן שחרור עבדים עבריים ביובל גם אם נרצעו, וכלשון פירוש פתרון תורה בפרשת בהר: "ואלו כולם יהיו חפזים (חופשיים) בשנת יובל בוודי (בוודאי) ורחמיו על כל מעשיו באין שיעור". לעומתם, יש לא מעט מדרשים 'פרטיקולריים' שמגבילים את הטוב והרחמים רק לעם ישראל. ראו למשל מדרש תנחומא (בובר) פרשת מצורע סימן יא שממש מכופף את הפסוק ש"מעשיו" הם רק עם ישראל: "אך טוב לישראל [ואלהים], יכול לכל? תלמוד לומר: לברי לבב (תהלים עג א) ... כיצא בדבר אתה אומר: טוב לה' לכל (תהלים קמה ט), יכול לכל? תלמוד לומר: ורחמיו על כל מעשיו". האם צוק העתים ורדיפות הגויים הכריעו את הכף לצד גישת ההסתגרות? על כך במדרש הבא.

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) ויושע עמודים 148-149 – גם על המצרים?

... ולפי שנעשה בו כל זאת ולא הכיר אותי אנו רוצים לטבעו בים הוא וכל חילו.²³ מיד ענו כל פמליא של מעלה ואמרו: דין גדול יש לך להטביעם בים. כשראה עוזא כך,²⁴ פתח ואמר: ריבון העולם, יודע אני שחייבים הם לך, אלא יהי רצון מלפניך שתתנהג עמם במידת רחמים ורחם על מעשה ידיך כמו שכתוב: "ורחמיו על כל מעשיו". ובקש הקב"ה לרחם עליהם, עד שבא גבריאל ונטל דפוס של לבנים שהיו עושין ישראל במצרים והראה אותה לפני הקב"ה ואמר לפניו: ריבון העולמים, אומה ארורה שְׁפָזוּ עבודה קשה שְׁעָבְדוּ בניך תרחם עליהם? וחזר הקב"ה מן מדת רחמים וישב עליהם בכסא דין וטבעם בים.²⁵

ברכות דף ז עמוד א – גם למינים²⁶

אותו מין שהיה בשכנותו של רבי יהושע בן לוי, והיה מצער אותו הרבה בקראי.²⁷ יום אחד לקח (ר') יהושע בן לוי תרנגול והעמידו בין רגלי המיטה (שהיה יושב עליה) ועיין בו, סבר: כאשר תבוא אותה שעה (של זעם) אקלננו. כשבאה אותה שעה נרדם. אמר: שמע מיניה לאו אורח ארעא למעבד הכי (לא דרך העולם לעשות כך). "ורחמיו על כל מעשיו" כתיב.²⁸

סנהדרין דף לט עמוד ב - פשרה

רבי אלעזר רמי: כתיב: "טוב ה' לכל רְחֻמָּיו על כל מַעֲשָׂיו" (תהלים קמה ט), וכתיב: "טוב ה' לְקָנוֹ לְנַפְשׁוֹ תִּדְרָשְׁנוּ" (איכה ג כה). משל לאדם שיש לו פרדס, כשהוא משקה - משקה את כולו, כשהוא עודר - אינו עודר אלא טובים שבהם.²⁹

ירושלמי חגיגה פרק ב הלכה א – גם לאלישע בן אבויה?³⁰

באותה שעה בכה אלישע ונפטר ומת והיה רבי מאיר שמח בלבו ואומר: דומה שמתוך תשובה נפטר רבי. משקברו אותו ירדה האש מן השמים ושרפה את קברו. באו ואמרו לר' מאיר: קבר רבך נשרף. יצא ומצא שהאש שורפת. מה עשה? פרש טליתו על הקבר, אמר: "ליני הלילה וגו' " (רות ג יג) - ליני בעולם הזה שדומה ללילה "והיה

²³ כך טוען הקב"ה בדיון בפמליה של מעלה רגע לפני הטבעת המצרים בים סוף. ראו דברינו [מעשה ידי טובעים בים](#) בשביעי של פסח שם הבאנו מדרש זה בהרחבה.

²⁴ הוא השר של מצרים בפמליה של מעלה, בה יש שר לכל אומה.

²⁵ עוזא שר מצרים טוען לרחמיו על כל מעשיו בגישה האוניברסלית, והקב"ה, למרות כל טיעוניו מקודם שם במדרש בגנות המצרים שכפרו בטובה שעשה להם יוסף ובאשמת פרעה שכפר ב"אלוהי העברים" שאמר לו משה, מוכן לשקול מחדש את הטבעת המצרים בים. בא גבריאל ומציג את "דפוס הלבנים" של שעבוד מצרים (בו עפ"י המדרשים שקעו המצרים את תינוקות ישראל, ראו דברינו [לבנת הספיר](#) בפרשת משפטים). בלשונו היום היינו אומרים שטענת גבריאל היא שבכל הכבוד לגישה הרחבה והאוניברסלית של "רחמיו" על כל מעשיו, יש גבול. יש קו אדום שדם רב מדי צבע אותו. "[אל תהי צדיק הרבה](#) ואל תתחכם" אומר קהלת (ז טז) וקהלת רבה דורש על פסוק זה: "כל מי שנעשה רחמן במקום אכזרי, סוף שנעשה אכזרי במקום רחמן". גם הקב"ה שרחמיו על כל מעשיו כביכול כבול לנורמות מוסריות וכאשר חלק ממעשיו עושים עוולות קשות לחלק אחר של מעשיו, אין הוא יכול יותר להיות טוב ורחמן תמיד ולכולם, כפי שאולי מתחייב ממנו כבודא העולם. משהו משתבש בעולם והיוצר כביכול כבול לתוצאות מעשי יצוריו לטוב ולרע. האנושי. יש כאן אגב מעין תמונת ראי משלימה וניגודית כאחת לכלל שגם הקב"ה כבול כביכול לחוקים שחקק. ראו דברינו [פרא בסיליוס נומוס אנגרפוס](#) בפרשת וירא. ובאשר ליחס למצרים, נראה שהדברים חוזרים לראיה הכפולה של [מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה](#) - מעשה ידי או לגיונותיי.

²⁶ שוב נעיר שהנוסח שלהלן הוא תרגום הגמרא לעברית בסיוע פירוש שטיינזלץ אך באחריותנו. מומלץ לעיין במקור.

²⁷ כנראה נוצרי מזמנם שהיה מתוכנן תדיר עם ר' יהושע בן לוי על פסוקי המקרא ופירושים.

²⁸ ראו שם שיש זמנים של 'עידנא דריתחא' בהם הקב"ה כביכול כועס, זה הזמן שבלעם ציפה לו על מנת שיקלל את בני ישראל ורגע זה לא אירע ולפיכך אמר: "מה אֶקֶב לא קֶבֶה אֶל ומה אֶזְעֵם לא זָעַם ה'" (במדבר כג ח). האמונה הייתה שניתן לצפות רגע זה בכרובות התרנגול שמאדימה. ר' יהושע חשב לנצל ידע זה על מנת לקלל מין שגר בשכנותו שהיה מצער אותו מאד. כשהגיעה השעה התנמנם ר' יהושע והחמיץ את הרגע. כשניעור הסיק מכך שמה שחשב לעשות אינו דבר הגון וחיבר את העניין לפסוק: "ורחמיו על כל מעשיו". ראו סיפור זה גם בגמרא עבודה זרה ד ע"א. כך או כך, הרי לנו "ורחמיו על כל מעשיו" לא רק לרשעים ומציקים סתם, כי אם גם למינים. כנגד זה עומדת ברכת המינים שבתפילת שמונה עשרה.

²⁹ נראה שדרשה זו מנסה לפשר בין הגישה האוניברסלית והגישה הפרטיקולרית. הפשרה כאן היא בהבחנה בין ירידת הגשם, שכבר ראינו לעיל בפסיקתא רבתי ובהערה 17, ובין פעולת החקלאי. המשל אולי קצת קשה, אבל הנמשל ברור. כשהקב"ה משקה את העולם ומניע את ירידת הגשם הוא עושה זאת ללא הבחנה. אבל בדומה לחקלאי שמבחיין בין שדה בעל ובין שדה שלחין בו מתמקדת עבודתו בעידור, ניכוש, גידום וכו', כך גם הקב"ה בהשגחתו המיוחדת לקווי ולדורשי בשמו. ראו אגב בגמרא שם גם העימות בין המין ור' אבהו - בין הפסוק: "כל הגויים כאין כנגדו" והפסוקים: "ומי כעמך כישראל גוי אחד בארץ", "ובגוים לא יתחשב".

³⁰ לאחר מבט החוצה, נחזור ונבחן את נושא במבט פנימה, לקהלים ואישים שונים בעם ישראל עצמו. נבחן את סיפור אלישע בן אבויה המכונה "אחר" שמופיע במספר מקורות: תלמוד בבלי חגיגה טו ע"ב, ירושלמי חגיגה פרק ב הלכה א, רות רבה ו ד, קהלת רבה ז א, מדרש משלי (בובר) פרשה ו סימן כב ועוד. כבר הרחבנו לדון בדמות מיוחדת זו בדברינו [אלישע בן אבויה הוא אחר](#) בדפים המיוחדים. כאן נתמקד רק בקטע אחד של סיפור מורכב זה - באש שעלתה מקברו של אלישע בן אבויה אחרי מותו. הנוסח שלהלן הוא תרגום הירושלמי לעברית בסיוע פירוש ידיד נפש אך שוב באחריותנו. מומלץ לעיין במקור.

בבוקר" - זה העולם הבא שכולו בוקר. "אם יגאלך טוב יגאל" - זה הקב"ה שהוא טוב, דכתיב ביה: "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו". "ואם לא יחפוץ לגאלך וגאלתיך אנכי חי ה' " - וכבתה האש.³¹

פרקי דרבי אליעזר רק ל - רחמיו בעקידה?

וקשר שתי ידי ושת רגליו ועקדו על גבי המזבח ואמץ את שתי זרועותיו ואת שתי ארכובותיו עליו וערך את האש ואת העצים ושלח ידו ולקח את המאכלת וככהן גדול הגיש את מנחתו ואת נסכו. והקב"ה יושב ורואה האב מעקיד בכל לב והבן נעקד בכל לבו. ומלאכי השרת צועקים ובוכים, שנאמר: "הן אֶרְאֶלְם צָעֲקוּ חֲצָה מִלְּאֲכֵי שְׁלֹם מֶר יִבְכְּיוּן" (ישעיהו לג ז). ואמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: ריבון כל העולמים, נקראת רחום וחנון מי שרחמיו על מעשיו, רחם על יצחק שהוא אדם ובן אדם ונעקד לפניך כבהמה: "אדם ובהמה תושע ה' ... ר' יהודה אומר: כיון שהגיע החרב על צוארו פרח ויצאה נפשו של יצחק. וכיון שהשמיע קולו מבין הכרובים ואמר לו: "אל תשלח ידך", נפשו חזרה לגופו. וקם ועמד יצחק על רגליו וידע יצחק שכך המתים עתידים להחיות ופתח ואמר: "ברוך אתה ה' מחיה המתים".³²

בתי מדרשות חלק ב אותיות דרבי עקיבא - ברגע הבריאה ולעתיד לבוא

אהיה אשר אהיה - אמר הקב"ה: במידת הטוב בראתי את העולם ובמידת הטוב אני מנהיגו ועתידי לחדשו במידת הטוב. ומנין שבמידת הטוב ברא את העולם? שנאמר: "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו" (תהלים קמה ט). ומנין שבמידת הטוב מנהיגו? שנאמר: "טוב ה' למעוז ביום צרה" (נחום א ז). ומנין שבמידת הטוב עתיד לחדשו? שנאמר: "הטיבה ה' לטובים ולישרים בלבבותם" (תהלים קכה ד).³³

שבת שלום

וגשמים בעיתם וכתיקונם³⁴

³¹ מכל המקורות הנ"ל, העדפנו מקור זה בו מופיע הפסוק: "ורחמיו על כל מעשיו". רבי מאיר שכה אהב את רבו אלישע בן אבויה ונשאר נאמן לו כל העת, מבקש ש"הטוב" יגאלנו לפחות לאחר מותו. ומי הוא "הטוב"? זה הקב"ה שרחמיו על כל מעשיו. מי שבכוחו לשקם את העולם אחרי שהכעיסוהו כל הדורות הללו סולח לצדיקים ולרשעים - יכול לסלוח גם לאלישע בן אבויה - הוא אחר, "שידע כוחי ומרד ב". סיפור זה מסופר במקבילה בתלמוד הבבלי, חגיגה טו ע"ב, באופן אחר לגמרי. במותו של ר' מאיר החלה האש לבעור מעל קברו של אלישע בן אבויה משום שר' מאיר בחר שמוטב שרבו ידון בעולם האמת (ואח"כ יגיע למנוחה) מאשר שיישאר תלוי בין שני העולמות. האש פסקה מקברו של אלישע בן אבויה רק בדורו ובזכותו של ר' יוחנן שקבל על חכמי כל הדורות שלפניו: "חד הוי ביננא ולא מצינן לאצוליה?" - אחד היה בינינו ואין אנחנו יכולים להצילו? ועליו אמר הספדן שספד לרבי יוחנן: "אפילו שומר הפתח לא עמד לפניך רבינו". ראו חתימת סיפור זה בנוסח מדרש משלי (בבב"ר) לסיפור אלישע בן אבויה: "ואם לא יחפוץ לגאלך וגאלתיך אנכי חי ה', כיון שהזכיר עליה שמו של הקב"ה נכבה האש, מכאן אמרו חכמים אשרי איש שהוא מעמיד תלמידים שמבקשים עליו רחמים". האם ראה ר' יוחנן עצמו כתלמיד בעקיפין של אלישע בן אבויה דרך רבי מאיר?

³² ראו גם ילקוט שמעוני תורה פרשת וירא שנראה שמתמצת את פרקי דרבי אליעזר: "והקב"ה רואה את האב מעקיד בכל לב והבן נעקד בכל לב ומלאכי השרת צועקים ובוכים ... מי שרחמיו על כל מעשיו רחם על יצחק שהוא אדם ובן אדם נעקד לפניך כבהמה אדם ובהמה תושע ה'!". מדרשים אלה הם מהקשים במדרשי העקידה ומהנדירים שאומרים שאכן פרחו לרגע נשמתו של יצחק במהלך העקידה. כבר הרחבנו לדון במדרשים אלה בדברינו האם נשחט יצחק בפרשת וירא. כאן רק רצינו להראות איך הפסוק "ורחמיו על כל מעשיו" משמש מוטיב מרכזי בזעקת המלאכים על המעשה. אך מה שנמוג בעקידה, או חזר לתחייה, לא נמוג בחורבן הבית בעת שנבזזרדן עורך את מסע ההרג שלו בירושלים בעקבות דמו התוסס של זכריה: "מיד הביא שמונים אלף פרחי כהונה ושחט עליו ולא נח. והיה הדם בוקע ועולה עד שהגיע לקברו של זכריה ... באותה שעה בא אותו רשע וזעק על דמא ואמר ליה: מה טב את ומה דמא דידך יתירא מדמי אילין? בעי את דניבד כל אומתך בגינה (מה טוב דמך מכל הדמים האלה? רוצה אתה שנאבד את כל אומתך?). באותה שעה נתמלא הקב"ה רחמים ואמר: ומה אם זה רשע ואכזרי ועלה להחריב את ביתי נתמלא עליהם רחמים, אנכי שכתוב בי (שמות ל"ד) ה' ה' אל רחום וחנון וכתבי בי (תהלים קמ"ה) טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו על אחת כמה וכמה. באותה שעה רמז הקב"ה לאותו דם ונבלע במקומו". זה הנוסח בקהלת רבה ג טז ויש לו מקבילות רבות בגמרא גיטין נז ע"ב, איכה רבה פתיחתא כג ועוד. דמו של זכריה נרגע בזכות "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו", בדומה לאש מקברו של אלישע בן אבויה. אבל שלא כזעקת המלאכים אצל יצחק, הדם שנשפך על דמו התוסס של זכריה לא חזר לחיים. אולי לכן הקצין מדרש פרקי דרבי אליעזר וקשר את ההרג עם חזון תחיית המתים שהיא הנחמה היחידה שנותרה.

³³ מדרש זה מובא על מנת לקיים מנהג חכמים לסיים תמיד בדבר טוב. המדרשים הקודמים, למן המבול, דרך העקידה וגורלו של אלישע בן אבויה, ועד להרג שבעקבות חורבן הבית ונפילת ירושלים, מציגים את רחמי הקב"ה לאחר אסונות. מדרש זה קושר את "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו" עם רגע הבריאה, מה שאולי נותן תקווה שהטוב והרחמים (במובנם הרחב כפי שהערנו על בנות צלפחד) מצויים בבריאה הבראשיתית ולא נוספו כדבר חיצוני בעקבות המבול והצורך בשיקום וסליחה. אך גם מדרש זה מסכים שמשהו מהטוב הזה נשחק בתולדות ומצוקות העתים והמאורעות ויש צורך לחדשו בעתיד. וגם אז הוא יינתן לטובים ולישרים שעושים טוב ונוקטים במידת הרחמים גם היום, גם בעולם שאיננו מושלם, ואינם מחכים לימות העתיד לבוא.

³⁴ נחכה עוד קצת עד שאחינו בני בבל ושאר גלויות יחזרו בשלום לביתם (תענית פרק א משנה ג) ובז' בחשוון הקרוב נתחיל לשאול על הגשמים בברכת השנים: ותן טל ומטר. היו ראשונים (ריטב"א, רמב"ן ואחרים) שהציעו שכיוון שלאחר החורבן ששוב פסקו עולי רגלים, יש לשאול בארץ ישראל ממוצאי יום טוב האחרון (שמיני עצרת). אך לא כך התקבל להלכה, אולי גם בגלל חקלאי ארץ ישראל המאחרים באסיפות השדה האפילות, ויש להתמיד במנהג לשאול על הגשמים רק בשבעה בחשוון. ראו דברינו בז' בחשוון שואלים על הגשמים. ראו עוד דפים בטל ומטר. וגשמי החורף הראשונים טובים לזית שייתן שמנו הטוב להאיר בתינו, לעדן גופנו ולטבל מאכלנו.

